

AZƏRBAYCANDA İBTİDAİ TƏHSİL SƏVİYYƏSİNĐƏ UŞAQLARIN OXU VƏ YAZI BACARIQLARININ İNKİŞAFI

Xülasə

İnsan oxuma və yazma bacarıqları ilə ətraf aləmi qavrayır; danışma və yazma bacarıqları ilə duygularını, xəyallarını və təəssüratlarını qarşısındakılara çatdırır. Başqa sözlə desək, dinləmə və oxuma anlama bacarığıdır, danışma və yazma anlatma bacarığıdır. Buna görə də, ibtidai sinif şagirdlərində oxuma, yazma bacarıqlarının inkişafı çox vacibdir. Bu bacarıqlar arasındaki əlaqə yaxşı başa düşülməlidir və bu bacarıqlara təhsil və təlimdə diqqət yetirilməlidir.

Açar sözlər: İbtidai təhsil, tədqiqatlar, oxuma, yazma, oxu və yazı arasında əlaqə

Development of children's reading and writing skills at level of primary education in Azerbaijan Summary

Human beings perceive of the outside world by listening and reading skills; he also conveys his emotions, thoughts, dreams and impressions to his opponents with his speaking and writing skills. In other words, listening and reading comprehension, speaking and writing is the ability to explain. For this, developing reading, writing skills in primary school children is important. The relationship between this skills should be well understood and attention should be paid to these skills in education and training.

Key words: Primary education, researches, reading, writing, relationship of reading and writing

Giriş

Uşaqların oxuma və yazma bacarıqlarını vaxtında öyrənməsi çox vacibdir. Tədqiqatlar göstərmişdir ki, vaxtından gec oxumağı və yazmağı öyrənən uşaqlar gələcəkdə təhsildə bir çox problemlərlə qarşılaşırlar. Təhsilin ilk pilləsi olan ibtidai təhsildə oxumağı və yazmağı heç öyrənə bilməyən və ya zəif öyrənən şagirdlər üçün təhsilin növbəti pilləsi uğursuz keçir. Buna görə də, Ana dili fənni insanın həyatında böyük rol oynayır. Bu fənni öyrənmək insanın özünü, ətraf aləmini, dünyasını öyrənməsi deməkdir. (Nabat Cəfərova. "İbtidai siniflərdə Azərbaycan dili fənninin tədrisi" I hissə Bakı- 2016. Səh.77) Lakin şagirdlər bu fənni birdən-birə öyrənmirlər. Ana dili məzmun xətlərinə bölünür. Ana dili fənninin məzmun xətləri təhsilin bütün pillələri üzrə aşağıdakı kimi təyin edilmişdir:

1) Dinləmə və anlama.

2) Oxu.

3) Yazı.

4) Dil qaydaları. (Nabat Cəfərova. "İbtidai siniflərdə Azərbaycan dili fənninin tədrisi" I hissə Bakı- 2016. səh.90)

Bu bacarıqların hər biri uşaqlar üçün təkcə Ana dili fənnində deyil, Riyaziyyat, Həyat bilgisi, İngilis dili və bunlar kimi bütün fənlərdə onların uğur qazanmağında böyük rol oynayır. Oxu və yazı ana dilinin 2 əsas məzmun xətti olub bir-biri ilə sıx bağlıdır. İnsanların gündəlik həyatlarında istifadə etdikləri sözləri, ifadələri simvollara və işarələrə çevirməsi ilə adlandırması oxuma və yazma bacarıqlarının meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Başqa insanları aydın şəkildə anlaya bilməyin, özünü dəqiq, doğru və gözəl ifadə etməyin, ətraf aləm haqqında məlumat almağın, cəmiyyətdə fikir bildirməyin və ya fikirlərə rəy bildirməyin yolu oxu və yazı bacarıqlarına mükəmməl yiylənənməkdən keçir. Düzgün və sürətli oxuyan, anlayan və fikir bildirən, özünü şifahi və yazılı olaraq doğru ifadə edə bilən şagirdin təhsilində və həyatında uğur qazanacağı mütləqdir. Belə şagirdlərə həyatımızın hər sahəsində ehtiyac vardır. Uşaqların oxu və yazı bacarıqlarına yiylənənməsində sözlərin səslərdən yarandığını anlaya bilmələri çox vacibdir. Səsləri anlamaq və fərqləndirə bilmək erkən oxu və yazı bacarıqlarına yiylənənməkdə əsas rol oynayır. Uşaqlar hərflərin mənasını anladıqdan sonra səslərin mənasını başa düşürlər. Əgər bir uşaq səs və hərf arasındaki fərqi anlaya bilmirsə, o ya oxuya bilməyəcək, ya oxuduğunu anlamaqda çətinlik çəkəcək, ya da heç anlaya bilməyəcəkdir. Oxu və yazı mərhələləri biri-biri ilə sıx bağlıdır. Birini öyrənmək digərini öyrənməkdə böyük rol oynayır.

İbtidai siniflərdə oxuma bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi

Oxu zehnimizdə yeni düşüncələr yaradır, köhnə düşüncələri canlandırır və köhnə düşüncələri yeni düşüncələrlə birləşdirir. Yaxşı oxumaq üçün şagird əvvəlcə hər sözün mənasını anlamalıdır. Yəni, oxuduğu

sözü başa düşməlidir. Çünkü, həmin oxunulan söz mənası ilə birlikdə uşağın hafızasında və göz yaddaşında uzun müddət qalır. Başqa mətnlərdə həmin sözlə rastlaşdıqda sürətli şəkildə oxuyub keçir. Bu, sözü tanımaqdır. Bunu belə izah etmək olar: insan tanımadığı insana necə münasibət göstərəcəyini bilmir lakin tanıdığı insana necə davranışlığını çox yaxşı bilir. Lakin oxumaq tanımaqla və anlamaqla kifayətlənmir. Yaxşı oxumaq üçün axıcı oxumaq da vacibdir. Axıcı oxu isə durğu işarələrini şifahi nitqdə düzgün ifadə edə bilməkdir. Yəni, axıcı oxu nöqtə və vergülə uyğun fasilə vermək, sual işarəsi ilə sual bildirmək, nida ilə həyəcanını ifadə edə bilmək və s. deməkdir. Uşaqların oxusunda ən çox rastlanan səhvləri və səbəbləri isə bunlardır:

• **Hərf səhvləri:** əsasən 1-ci sinif şagirdlərində hərf səhvlərinə rast gəlinir. Uşaqlar “b” hərfini “d” kimi, “p” hərfini “q” kimi oxuyur. Ya da “ay” yerinə “ya” oxuyurlar. Bu səhvlər oxumağı və yazmayı yeni öyrənən uşaqlarda baş verir. Bir müddət sonra yox olur. Bunu aradan qaldırmaq üçün aşağıdakı metoddan istifadə edilir. Bu metodla hərfər uşaqlar oxutdurulur.

p b q d b q
o q b p q d
p o q b d b
q d o q b p

• **Sözü ötürmə:** oxu zamanı sözlərin bir hissəsini və söz birləşmələrini oxumadan keçməkdir. Ötürmə səhvi diqqətsizliklə əlaqədardır. Bu səhvi aradan qaldırmaq üçün uşaqların mətni barmağı ilə izləyərək oxuması faydalıdır.

• **Sözü təkrarlama:** bunun əsas səbəbi söz ehtiyatının az olmayıdır. Təkrarlama şagirdlərin oxuma geriliyinə səbəb olan böyük səhvlərdəndir. Çünkü uşaqlar mətndə sözləri çox təkrarlaşdırmaq sözü yenidən oxumalı olurlar. Mətnin sonunda uşaq yorulur və mətnin əvvəlində oxuduğu sözlər yadından çıxır. Bu səhvi aradan qaldırmaq üçün sözləri işarələməkdən istifadə olunur.

• **Əlavə etmə:** bu problem də təkrarlama kimi diqqətlə əlaqədardır. Təkrarlama kimi əlavə etmə səhvi də mətnin sonunda şagirdin yorulmasına və mətnin əvvəlindəki sözləri unutmasına səbəb olur. (Oxu təlimi müəllimlər üçün vəsait. Səh.45)

Uşaqların oxuma bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün müxtəlif strategiyalardan istifadə olunur. Bu strategiyalardan ən əsasları təkrar oxuma, exo oxuma, ahənglə oxuma, cüt oxumadır.

Təkrar oxuma: bir mətni səlis oxuyanadək təkrar-təkrar oxumaqdır.

Exo oxuma: “exo” sözü “əks-səda” deməkdir. Müəllim mətndə bir cümlə oxuyur və arxasiyca şagird həmin cümləni yenidən oxuyur.

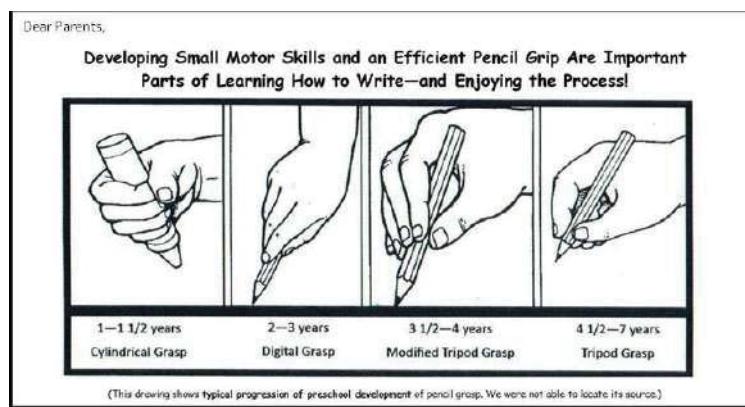
Ahənglə oxuma: müəllim və şagird mətni bir yerdə oxuyurlar.

Cüt oxuma: bu oxumada şagirdin biri zəif oxuyucudursa ona kömək edən yoldaşı mütləq yaxşı oxuyucu olmalıdır. Əvvəlcə kitab seçilir, sonra cüt şagirdlər oxumağa başlayırlar. Əgər zəif oxuyan şagird çətinlik çəkərsə, yoldaşı bu çətinliyi aradan qaldırmağa kömək etməlidir.

(<http://ozgulogrenme.akademikadim.com/2018/01/16/okuma-becerisinin-gelistirilmesi/>)

İbtidai siniflərdə yazı bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi

Uşaqlarda ilkin yazı bacarıqlarının yaranmasında onların yazı haqqında təsəvvürləri mühüm rol oynayır. Tədqiqatlar göstərmişdir ki, uşaqlarda yazı haqqında ilkin təsəvvürlər 3 yaşından etibarən başlayır. “Uşaqlar 3 yaşından etibarən ətrafdakı yazıları tanıya bilirlər.” (Wortham, 2005) Yazı bacarığı əsas bacarıqlardan biri olub uşaqlara məktəbə getdikləri ilk gündən öyrədilir. Bunun üçün uşaqlar əvvəlcə qələm tutmağı düzgün bilməlidirlər. Psixoloqlar uşaqların qələm tutma bacarıqlarının müxtəlif yaş dövrlərinə bölmüşdür. (<https://nelliedge.com/>)

Yazı bacarıqlarına yiylənməkdə əlifba təlimi dövrünü uğurla başa vurmaq çox vacibdir. Əlifba təlimi dövründə uşaq yazıların işarələrdən meydana gəldiyini, işarələrin isə hərf və hərf qruplarında birləşdiyini anlayır, sözlərin hərf və hecalardan meydana gəldiyini başa düşür. Bu dövrdə uşaqların hərfəri tanımağı çox vacibdir.

Bütün dərslərə və çalışmalara baxmayaraq, bəzi uşaqlarda yazı çətinliyi qalır. Nə üçün bəzi uşaqların yazıları zəif olur? Bu sualın cavabı kimi aşağıdakılardır göstərmək olar.

• **Qələmi düzgün tutma bilməmək:** buna görə də, müəllim şagirdlərə barmaqlarını məşq etdirmək üçün müxtəlif hərəkətlər etdirməlidir. Bundan başqa şagirdlərin çoxu qələmi sağ əlində tutub yazsa da, bəziləri isə sol əli ilə tuturlar. Sağ beynin yarımkürələrini çox istifadə edənlər hərəkətləri sağ əlləriylə etməyə öyrəşirlər, amma sol beynin yarımkürələrini daha çox istifadə edənlər hərəkətləri sol əli ilə görməyə öyrəşirlər. Bəzi valideynlər sol əli ilə yazan uşaqları sağ əli ilə yazmağa məcbur edirlər. Bu isə düzgün deyildir. Nəticədə, uşaqın yazmağında çətinlik yaranır.

• **Uzun müddət yaza yazmamaq.**

• **Kağıza öyrəşə bilməmək.**

• **Düzgün oturmamaq:** uşaqın oturduğu masa onun boyuna uyğun olmalıdır. Əgər masa uşaqın boyuna görə böyükdürsə və hündürdürsə, uşaqların qolları tez yorulur. Əgər masa uşaqın boyuna görə balaca olarsa, boyun və bel əzələləri yorulur. Nəticədə, yaxşı yazı yazma bilmirlər.

• **Fərqli ölçülərdə yazılın hərfər.**

• **Əskik yazılmış hərfər, ötürülən sözlər:** Bu problemə ibtidai siniflərdə bir çox uşaqlarda rast gəlinir. Buna görə də, göz əzələlərinin məşq etdirilməsi üçün tapşırıqlar, fəaliyyətlər, oyunlar və yarışlar təşkil etmək lazımdır. (<http://www.dunyaozelegitim.com/yazi-yazma-becerisi>)

Yazı bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində yerinə yetirilməli bəzi tələblər vardır. Yazının rəbitəli olması yazıda əsas şərtlərdəndir. Rəbitəli yazıda hərfərin sağa meyilliliyinə fikir verilməlidir. Hərfər eyni ölçüdə yazılımələ və uyğun olaraq bir-birinə düzgün birləşdirilməlidir. Hərfər satır üzərində düzgün yerləşdirilməli və xüsusi xətdən kənara çıxmamalıdır. Yazı yazarkən yazı sürətli yazılmalıdır. Uzun vaxt ərzində ləng yazılın yazı uşaqların yaddaşında qalmır. Sürətli yazı yazmağı öyrənən şagird gələcəkdə fikirlərini yazıyla daha yaxşı ifadə edə biləcək. Yazı rəbitəli və sürətli olduğu kimi aydın və səliqəli olmalıdır. Hərfər çox böyük və çox kiçik yazılmamalıdır. Orta ölçüdə və aydın yazılmalıdır. Yazında qaralamalara yol verilməməlidir. Bu problem təkcə ibtidai sinif şagirdlərində deyil, orta sinif şagirdlərində də çox rast gəlinir. Yazı aydın və səliqəli olmadiqda oxuna bilmir. Tədqiqatlar göstərmişdir ki, yazı yazma problemləri nəinki ibtidai təhsildə, hətta orta və tam təhsildə də vardır. Gözəl, səliqəli yazmaq hər bir məktəblinin yiylənməli olduğu əsas bacarıqlardan biridir.

Ədəbiyyat

1. Nabat Cəfərova. “İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikası I hissə ”. Bakı – 2016
2. Oxu təlimi müəllimlər üçün vəsait pdf
3. <http://ozgulogrenme.akademikadim.com/2018/01/16/okuma-becerisinin-gelistirilmesi/>
4. “Wortham” journal. 2005
5. <https://nelliedge.com/>
6. Bonnie Burns. “How to teach balanced reading & writing”. California – 2006
7. <http://www.dunyaozelegitim.com/yazi-yazma-becerisi>

Rəyçi: dos. Ş.Ağakışiyeva